

II. OPEVNĚNÍ A OHRADY

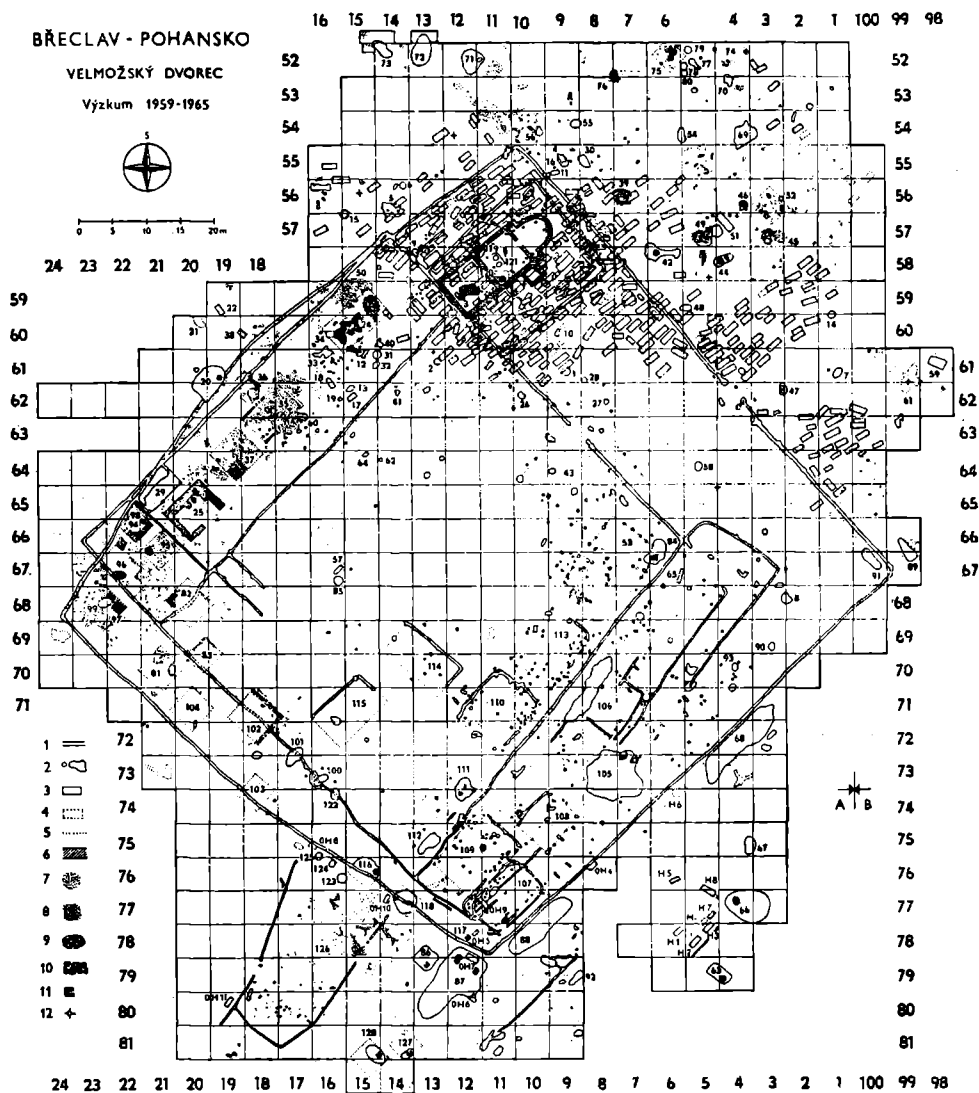
1. CELKOVÁ CHARAKTERISTIKA

Charakteristickým prvkem zkoumaného sídlištního útvaru, který byl výrazně prostorově vymezen, byly pozůstatky jeho opevnění a přilehlých ohrad.¹ Šlo o žlábků, které se v podloží rýsovaly tmavším zbarvením, avšak s rozdílnou výrazností podle odstínu a složení samého podloží (tab. II–IV). Někdy to byly jen drobné kousky mazanice, ojedinělé kameny, stěpy a kosti vyčnívající z úrovně podloží, které naznačovaly průměr žlábků. Jindy již v humusu nad podložím vyznačoval průběh žlábků pás kamenů, které asi sloužily k utěsnění jednotlivých kúlů (tab. II:1). Okraje žlábků v úrovni podloží byly buď rovné, půlkruhovitě nebo nepravidelně zakřivené v důsledku otisku jednotlivých kúlů ve stěnách, nebo častěji následkem dodatečného hroucení stěn po zetlení nebo vyjmutí kúlů. Stěny žlábků byly místy kolmé, častěji však šikmé, ke dnu se sbíhající, výjimečně převislé, což mohlo vzniknout jen v důsledku druhotného sesuvu stěn. Dno bylo většinou zaoblené, vanovité, s různými zahloubeninami, které by v některých případech bylo možno označit za stopy po jednotlivých kulech. Místy se nedal přesný tvar žlábků identifikovat jednak pro jejich značnou hloubku a těžkou přístupnost, jednak pro promíšení výplně se zhroucenými sterilními částmi stěn.

Žlábků vytvářely celý systém vymezený v podstatě vnějším žlábkem uzavírajícím přibližně čtvercovou plochu orientovanou stranami podle vedlejších světových stran, o rozsahu téměř 1 ha (obr. 3, tab. I:2, plán 1). Uvnitř této plochy jsou patrné další palisádové žlábků vytvářející obdélníkovité a lichoběžníkové obrazce navzájem se doplňující a nevykazující žádnou návaznost na vnější obvodový žlábek. Vzhledem k tomu, že část žlábků vnitřního systému je překryta základem kostela a jeho severozápadní strana je proříznuta na dvou místech vnějším žlábkem, je nutné pokládat vnější žlábek za mladší a vnitřní systém žlábků za starší.

Popsané žlábků lze interpretovat jako pozůstatky po dřevěné palisádě. Palisáda byla podle všeho budována tak, že nejdřív byl vyryt žlábek a do něj pak byly postaveny kůly a utěsněny hlinou a kameny. Popsaný způsob budování palisádových ohrad a stěn domů byl běžný od neolitu a udržel se v lidové architektuře odlehlých oblastí dodnes.²

Vyvstává otázka jak silné a vysoké byly kůly tvořící palisádu, známe-li jen šířku a hloubku žlábků. Soudí-li správně S. Venc, že z rozměrů kúlů

Obr. 3. Celkový plán prozkoumané plochy dvorce se čtvercovou sítí. Označení čtverce je dáno písmenem hektaru, číslem severojižního a číslem západovýchodního pásu, v němž se nachází (např. A 1-52).

jamky nelze odhadnout výšku kůlu, zejména nepřečníval-li nad povrch jen nepatrně,³ není třeba u palisádového žlábků pochybovat, že kůly v něm tkvějící výrazně vystupovaly na povrch. To je ovšem málo k reálnému odhadu výšky palisády. O řešení této otázky v konkrétních podmínkách Pohanska se pokusil Z. Weber.⁴ Vycházel z předpokladu, že výška palisády byla závislá na tlaku, kterému mohla být vystavena a jemuž měla za normálních podmínek odolat (tedy např. síla bojovníka nebo bojovníků, kteří by se ji pokoušeli vyvrátit, síla způsobená opřením nebo nárazem dobytčete aj.). Výškové hodnoty by se měnily podle průměru kůlů, jejich zahloubení a prostupnosti okolní zeminy. Soudí, že vzhledem k tomu, že výzkum ověřil prostupnost zeminy, šířku žlábků (která dovoluje přibližně odhadnout průměr použité kulatiny) a jejich hloubku, byl získán dostatečně pevný základ pro přibližně správný propočít výšky kůlů podle zákonů stavební mechaniky, k jejichž praktickému dodržování musel již pravěký člověk empirickou cestou dospět.

Prozkoumané žlábků lze podle rozměrů rozdělit na dvě kategorie: 1. žlábků široké a hluboké, které jsou na celém obvodu dvorce a byly zřejmě pozůstatkem palisády opevňovacího charakteru; 2. mělké a užší žlábků, jež byly zřejmě pozůstatkem ohrad a oplocení hospodářského významu, neboť ohrazují podstatně menší a dílčí úseky vně nebo uvnitř dvorce.

Žlábků po palisádovém opevnění měly v úrovni podloží průměrnou šířku kolem 50 cm; průměr kůlů byl menší — jistě nepřesahoval 20–30 cm — jak tomu nasvědčuje šířka žlábků u dna. Hloubka žlábků kolísá v průměru mezi 60–80 cm; je k ní však nutné přičíst sílu humusovité vrstvy k původnímu povrchu z 9. stol., zjistitelnému podle úrovně podezdívek, estrichů ohnišť aj., tj. asi 30–40 cm, čímž dospíváme k celkové hloubce 90–120 cm. Za těchto okolností by se mohla výška palisády nad povrchem terénu pohybovat podle propočtů Z. Webra kolem 3 m.⁵ To odpovídá též požadavku, aby palisáda nemohla být snadno přelezena člověkem nebo přeskočena jezdcem na koni, případně aby kolemjedoucí jezdec nemohl pozorovat vnitřní prostor dvorce a postřelovat jej. Při třímetrové výšce musela být palisáda upravena tak, aby se umožnilo obráncům pozorování vnějšího okolí a jeho ostřelování, měla-li účinně sloužit obranným účelům. Z toho důvodu musely být v palisádě pořízeny v jistých vzdálenostech průzory a střelny, nebo k ní byly z vnitřní strany přistavěny dřevěné ochozy (obr. 4–6), které umožňovaly obráncům pozorování a střelbu přes její horní okraj. Zbytky po konstrukci takových ochozů lze spatřovat v řádkách kůlových jámek na vnitřní straně opevnění při bráně starší fáze, na jihovýchodní straně opevnění mladší fáze, v severním rohu téže fáze aj. Dřevěná konstrukce ochozu nemusela místy zanechat žádné stopy v podloží, takže ji lze předpokládat i tam, kde se nezachovaly žádné jamky.

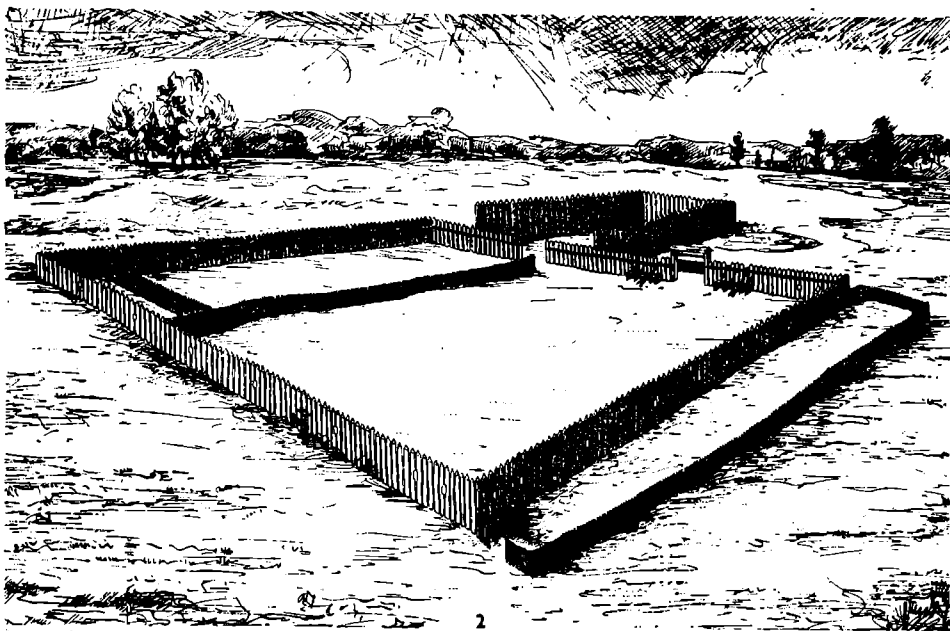
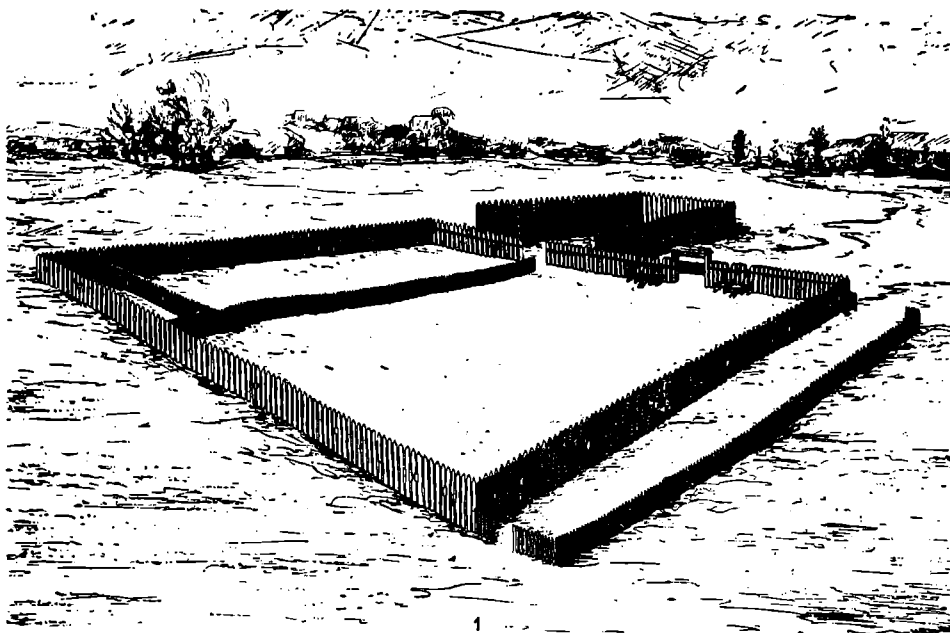
Žlábků po ohradách byly široké 13–30 cm a průměry kůlů

tudíž kolísaly kolem 10 cm. Hloubka těchto žlábků se pohybovala mezi 20–30 cm (výjimečně 40 cm), k nimž je ovšem nutné přičíst 20–30 cm k původnímu povrchu, takže faktická hloubka činila 50–70 cm. Podle propočtů Z. Webra by tedy bylo možné rekonstruovat tyto ohrady do výše kolem 150 cm.⁶ Uvedená hloubka je zároveň důkazem, že šlo opět o palisádové ohrazení a nikoliv o pletené oplocení, které v primitivních podmínkách mohlo být zapuštěno do země maximálně do 40 cm.⁷

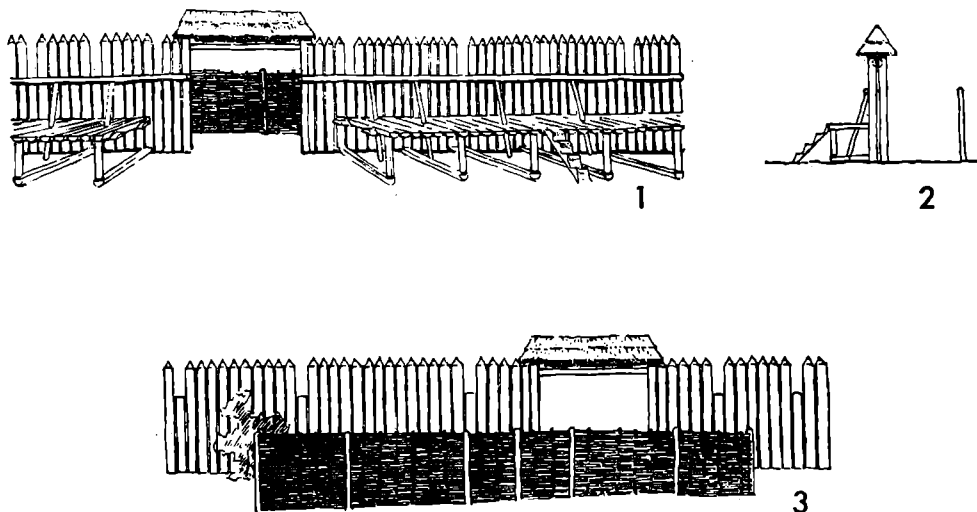
2. STARŠÍ FÁZE OPEVNĚNÍ

Žlábků po vlastním opevnění uzavíraly téměř čtvercovitou plochu orientovanou rohy k hlavním světovým stranám (plán 2). Délka stran kolísala mezi 64–70 m (SZ 64 m, JV 65 m, JZ 70 m, SZ 65 m). Chráněná plocha měřila asi 4 230 m², s přiléhajícími ohradami asi 5 488 m². Šířka žlábků v úrovni podloží kolísala mezi 20–90 cm, běžný průměr se však pohyboval kolem 50 cm. Hloubka žlábků kolísala mezi 30–120 cm, nejčastěji však mezi 70–80 cm pod úrovní podloží; po přičtení 30–40 cm vrstvy k původní úrovni činila 100–120 cm.

Vchod do opevnění areálu byl zjištěn na severovýchodní straně, blíže východnímu rohu opevnění. Jevil se jako přerušení palisádkového žlábků v délce 275 cm (tab. III:5). Před přerušením se palisádový žlábek oboustranně (na S v délce asi 2 m, na J v délce asi 3,5 m) rozšiřoval na 80 až 95 cm a dosahoval hloubky 80–85 cm. Došlo k tomu asi v důsledku zdvojení a zesílení palisádové stěny v blízkosti vchodu, jak by tomu nasvědčovaly i dvě protilehle umístěné kúlové jamky na okraji žlábků ve čtverci A 9–62. Oboustranně vchodu ležely v humusovité vrstvě asi 20 cm nad žlábkem ojedinělé kameny, které snad sloužily k utěsnění kúlů. Čtyři skupinky kamenů rozmístěné v pravidelných vzdálenostech na délce 6 m ležely při žlábků z vnitřní strany opevněného areálu; byly patrně obloženy kúlů vzpírajících palisádu z vnitřní strany. Další čtyři skupinky kamenů (20 cm nad podložím) rozmístěné v délce 7 m a ve vzdálenosti asi 2 m od palisádové stěny vně opevněného areálu (ve čtverci A 7–64, A 8–63) byly také zbytky obložení kúlů. Jejich řada pokračovala směrem severozápadním dvěma oválnými kúlovými jamkami (vzdáleny od jižního okraje vchodu 120 a 180 cm) ve čtverci A 8–63 a další jamkou (vzdálenou 140 cm od palisády) ve čtverci A 9–62. Před mezerou v palisádě se tedy jevila ve vzdálenosti kolem 2 m řada kúlových jamek na úseku dlouhém téměř 15 m, rovnoběžném s palisádou. Stavební situaci vchodu ve starší fázi opevnění lze tedy rekonstruovat tak, že palisáda byla po stranách vchodu zesílena nebo opravována a z vnitřní strany vzepřena. Vchod byl

Obr. 4. Rekonstrukce starší fáze opevnění dvorce bez vnitřní zástavby (1. a 2. etapa).

Obr. 5. Rekonstrukce vchodu do staršího opevnění dvorce (vrata nevyobrazena). 1 – pohled z vnitřní strany; 2 – boční pohled (řez); 3 – pohled zvenčí.

asi uzavřen vraty. Před vchodem se ve dvoumetrové vzdálenosti táhla asi 15 m dlouhá patrně pletená stěna zesílená kůly (obr. 5). Jejím účelem bylo přinutit příchozí projít v délce několika metrů podél palisády pouze 2 m širokým prostorem, který by mohl být obránci dobře hájen. Stěna tak zamezovala přímé zteči brány. Obdobným způsobem byl např. chráněn vstup do vnitřního opevnění v Zalaváru, byť i v masivnějším dřevěno-hlinitém provedení.⁸

Se starší fází opevnění dvorce souvisely tři ohrady na vnějších stranách (jedna na SV a dvě časově následně na JV straně) a jedna ohrada s příčkou uvnitř jeho areálu, podél SZ strany (obr. 4:1, 2).

Ohrazený prostor na SZ straně staršího palisádového opevnění (tab. II, III:1) měřil 65 × 15–16 m, tedy asi 1.040 m². Od ostatní plochy dvorce byl oddělen žlábkem širokým 25–50 cm (nejčastěji 30 cm) a 8 až 50 cm hlubokým (nejčastěji do 40 cm). Jde tedy o oplocení nejvýš 150 cm vysoké, oddělující budovy vlastního velmožského sídla od vlastní plochy dvorce. Na JZ straně žlábek výrazně navazoval na starší palisádu a byl s ní tudíž současný. Na SV straně však žlábek nedosahoval SV ramene starší palisády a ponechával tam 1,8–2 m širokou mezeru. Žlábek měl na tomto konci také nepatrnou hloubku 8–15 cm; nelze ovšem vyloučit, že ho v těchto místech zničily pozdější hroby (zejména hr. 136). Jinak by ovšem právě tam bylo možné očekávat vchod do ohrazeného prostoru. Při jižní straně ohrady byla vymezena nejasně se rýsujícím žlábkem (š 23–27 cm, hl 38–50 cm) rozlišitelným jen podle zlomků mazanice, uhlíků a drobných střípků obdélníková plocha o rozměrech 10 × 16 m (160 m²), v níž se na-

cházely objekty 94, 95, 98, a jehož JV strana byla překryta obj. 82 a JZ strana obj. 96. Příčný žlábek byl tedy vyryt dodatečně, když rozšiřující se zástavba v mladší fázi překryla část pozůstatků opevňovacího systému starší fáze. Při jižním konci ohrady byly též zachyceny dva nejasně se rýsující žlábků vybíhající z ní (ve čtverci A 19—67) směrem k JV. Šlo o žlábků úzké a mělké, rovnoběžné, vzdálené navzájem průměrně 3 m; severnější byl zachycen v délce 7 m, jižnější v délce 10 m. Není jasné zda zde šlo o nějaký hospodářský přístavek či o úpravu vchodu do ohrazeného sídla (obr. 9), které by tak mělo vchody dva — jeden na severní a druhý na jižní straně (obr. 32).

Ohrady na JV straně staršího palisádového opevnění byly přistavěny z vnější strany palisády, a to zřejmě ve dvou etapách, neboť se prostorově překrývají (tab. III:2). *Menší a patrně i starší ohrada* (d 65 m, š 9—10—11 m, plocha asi 650 m²) využívala v celé délce JV stranu opevnění dvorce a na ostatních třech byla vymezena úzkým a mělkým žlábkem (š 18—40 cm, nejčastěji 35 cm; hl 8—40 cm, nejčastěji kolem 20 cm) zachovaným v délce 43 m; byl přerušen na SV straně v délce 7 m (snad zde byl vchod) a na JV straně v délce 18,5 m (byl zde zničen pozdějšími objekty 105 a 108). Na JZ straně mohl být též vchod, jak naznačuje mělký a v jednom místě rozplizlý žlábek. Uvnitř této ohrady stály velké nadzemní kúlové stavby 106 a 109 a snad ještě jedna stavba v severní části bezpečně nerozlišená (srov. kúlové jamky na obr. 3 a plánu 1). Stavby vyplňovaly prostor ohrady téměř v plné šíři ponechávající jen asi metrové proluky po stranách. Ohrada tedy oplocovala uvedené stavby; vedle dvou vchodů na užších stranách mohl být ještě další vchod asi uprostřed delší strany, měl-li být zajištěn pohodlný přístup ke stavbám umístěným uvnitř. — *Větší a patrně i mladší ohrada* (d 70 m, š 11—13 m, plocha asi 900 m²) měla tvar lichoběžníkovitý. Vymezoval ji žlábek 15—40 cm (nejčastěji kolem 30 cm) široký a 10—30 cm (nejčastěji kolem 15 cm) hluboký. Na SV straně byla ohrada delší než opevnění dvorce, na JZ straně je v podstatě nepřesahovala, avšak žlábek po ní se nekryl se žlábkem menší ohrady. JV strana ohrady zůstala nezachycena v délce 42 m jednak pro svou mělkost a špatnou rozlišitelnost, jednak pro porušení objektu 105 a 108. Poloha vchodu do této ohrady zůstává nejasná stejně jako otázka, zda v ní zůstaly stát kúlové stavby 106 a 109, i když je to pravděpodobné vzhledem k větší trvanlivosti staveb než palisád. Rozměry žlábků po popsáních ohradách nasvědčují, že jejich výška nepřesahovala 150 cm a že tudíž měly pouze význam oplocení a nikoliv opevnění.

Ohrada na SV straně staršího palisádového opevnění (rozměry: 21,5 × 17 m, plocha 358 m²) měla podle rozměrů palisádových žlábků poněkud mohutnější vzhled a zřejmě i odlišnou funkci. Podrobně je popsána v souvislosti s kultovými stavbami.

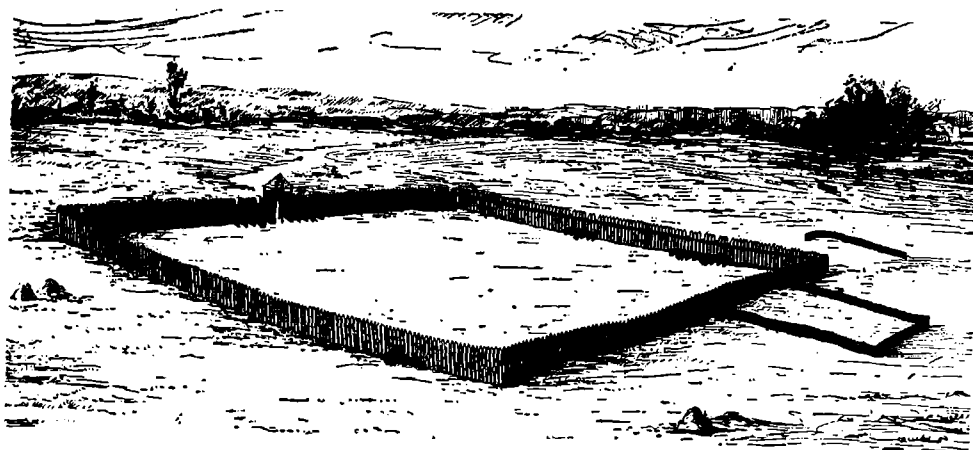
Ze SV ramene staršího palisádového opevnění vybíhal též ve čtverci A 13—58 a A 13—57 mělký žlábek (š 15—25 cm, hl 5—10 cm) dlouhý asi

6,5 m. Šlo o fragment nějakého oplocení, jehož smysl je nejasný. Zajímavé jsou stratigrafické vztahy žlábků. Návaznost na starší fázi opevnění svědčí pro současnost s ním; podle zbarvení jeho výplně bylo patrné, že porušoval obj. 9, který tedy musel být starší, což potvrzuje časněslovan-ské nálezy v jeho výplni, a byl porušován hrobem 105, který byl mladší, i když byl s superpozicí nad hrobem 106 (tab. IV:5).

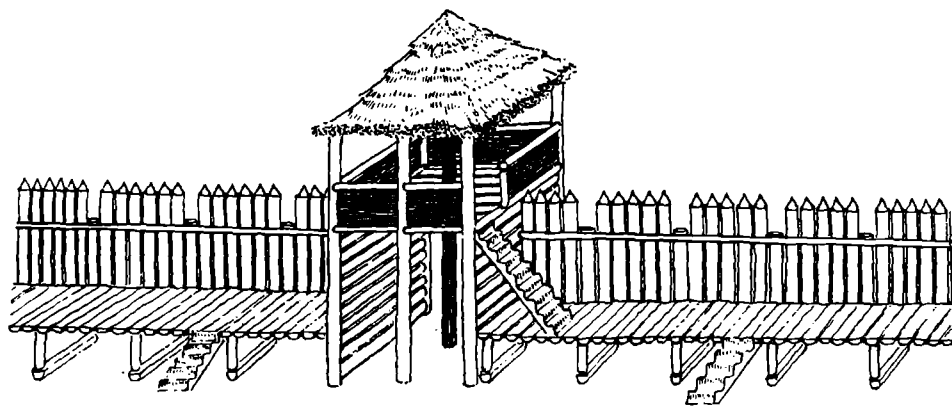
3. MLADŠÍ FÁZE OPEVNĚNÍ

Žlábků po vlastním opevnění uzavíraly lichoběžníkovou plochu o stranách 80–81 m (JZ), 84 m (SV a JV) a 97–100 m (SZ), tj. asi 7 900 m² (obr. 6:1, plán 3). Tato plocha zahrnovala prostorově celou starší fázi opevnění i s ohradami; orientace stran byla stejná jako ve starší fázi (plán 1). Šířka žlábků kolísala mezi 30–80 cm (nejčastěji kolem 50 cm), hloubka mezi 35–100 cm (nejčastěji 70–80 cm), k níž je nutné přičíst 30–40 cm humusu k původní úrovni; to by opět nasvědčovalo na výšku palisády kolem 3 m. Pouze na přibližně 15 m úseku na SV straně se žlábek v horní části rozšiřoval až na 90 cm v lalokovitých výběžcích, což by ukazovalo nejspíše na opravu palisády.

Vchod široký 250 cm byl na SV straně, ve čtverci A 4–62. V místech přerušení byl žlábek ukončen mohutnými kúlovými jámami (SZ = p 100 cm, hl 60 cm; JV = p 100 cm, hl 55 cm). Další kúlové jamky různé velikosti byly na ose přerušení (2) a přibližně na paralelních liniích na JV straně (1) proluky (tab. III:4). Vzhledem k tomu, že podloží zde bylo špatně čitelné (bylo skvrnitě a zasahovaly sem i hroby 334, 337, 395), lze situaci jamek u vchodu rekonstruovat tak, že šlo o trojice kúlových jamek po stranách i ve středu vchodu. Shodné rozmístění jamek bylo zjištěno u pozůstatků bran četných pravěkých a raněhistorických opevnění, např. u lužického hradiště Römerschanze u Postupimi,⁹ u opevněného dvorce z doby římské v Zeijen v Holandsku,¹⁰ u slovanských hradišť Staré Kouřimi,¹¹ Kessel u Groitschen¹² aj. Stejně jako u těchto objektů by bylo možné rekonstruovat bránu mladšího opevnění dvorce z Pohanska jako věžovitou stavbu, v jejíž spodní části byl průchod zúžený středovými kúly a v horním podlaží byl prostor pro stráž a obránce (obr. 6:2). Musel to být prostor otevřený, umožňující pozorování na všechny strany, mohl však být zastřešen. Takové vzdušné zastřešené prostory jsou pod termínem solarium uváděny často nad branami karolinských curtes.¹³ Konstrukce brány na Pohansku je částečně vysunuta před linii palisádového opevnění, což usnadňovalo pozorování a střelbu do stran podél obranné linie. Je možné, že boční stěny brány byly vydřeveny a vchod byl opatřen vnějšími i vnitřními vraty, čímž by se ve spodní části brány vytvářel uzavíratelný komorový prostor, který obrannou hodnotu brány značně zvyšoval.

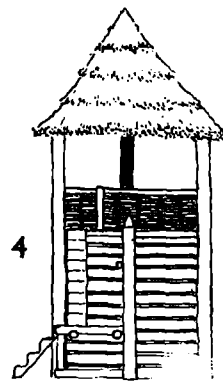
1

2

3

4

Obr. 6. Rekonstrukce mladší fáze opevnění bez vnitřní zástavby (1) a jeho brány: 2 – pohled z vnitřní strany; 3 – pohled z vnější strany; 4 – boční pohled (řez).

Na JZ straně přiléhá k mladší fázi opevnění dvorce (obr. 6:1) lichoběžníkovitý, žlábký vymezený prostor (d 28 m, š₁ 16 m, š₂ 11,5 m, plocha asi 340 m² — tab. 27), který byl označen jako obj. 126 a je jako takový popsán v soupise. Šlo zřejmě o ohrazení menší usedlosti. Pozůstatky oplocení podobných drobnějších usedlostí představují i dva úzké a mělké žlábký JV od dvorce (ve čtvercích A 5—78, A 9—78/79, A 10—79/80, A 11—80/81).

4. NÁLEZY A DATOVÁNÍ

Výplň žlábků obsahovala vedle ojedinělých kamenů, drobných i větších kusů mazanice (6 větších zlomků) a zlomků pekáčů (6 kusů) též uhlíky (6 vzorků ze starší palisády, 11 vzorků z mladší palisády), zvířecí kosti (229 kusů), střepy (649 kusů) a několik artefaktů z různých materiálů: 3 brousky (obr. 25:12; 26:7, 14), železný nůž (obr. 19:15), kování pochvy nože (obr. 20:19), závěsné kování z vědra (obr. 29:8), přezku (obr. 18:27), průvlečku, šídlo (obr. 29:39), bronzovou průvlečku (obr. 28:5), kostěný proplétáček a hliněný tyglík (obr. 28:1). Rozmístění uvedených nálezů v jednotlivých fázích opevnění a úsecích žlábků a jejich vyobrazení — včetně typických ukázek keramiky — je patrné z plánů 2 a 3; zhodnocení a datace nekeramických nálezů je provedena v pojednání o jednotlivých druzích nálezů.

Archeologický materiál získaný z výplně palisádových žlábků se nedá využít pro detailnější chronologii opevnění dvorce, neboť výplň žlábků se vytvářela v průběhu budování palisády i při jejím zániku, a dostal se do ní jak materiál starší, tak současný s existencí opevnění, případně materiál nepatrně mladší, pocházející z doby, kdy palisáda již svému prvotnímu účelu nesloužila (pokud zanikla samovolně a nebyla zlikvidována jednorázově). V důsledku toho materiál ze žlábků pouze potvrzuje chronologii zdejšího slovanského osídlení stanovenou rozborem nálezů z kulturní vrstvy, objektů a hrobů, a v kombinaci se stratigrafickými pozorováními dokládá, že budování a zánik palisádového opevnění musel proběhnout rámcově ve střední době hradištní. V nálezech ze žlábků je zastoupen horizont v ruce vyráběné nezdobené keramiky se zaoblenými okraji (plán 2:39), s masivními vně rozšířenými dny (plán 2:49) a s hliněnými taliři (plán 3:24) ze 6.—7. stol., i horizont částečně obtáčené a neuměle zdobené keramiky (plán 2:3, 8, 26, 28, 37, 38, 45; plán 3:25, 38) ze 7.—8. stol.; nálezy těchto horizontů převažují v žlábcích po starší fázi opevnění. Blatnicko-mikulčický horizont 1. pol. 9. stol. je v žlábcích zastoupen bronzovou průvlečkou (plán 3:19) a pokročilý velkomoravský horizont četnými střepy se složitě profilovanými okraji a s vyspělou výzdobou (plán 2:58, 62; plán 3:1, 2, 8, 28—30, 40, 45—50, 52), které jsou v převaze v žlábcích mladšího opevnění.

ZASTOUPENÍ OKRAJOVÉ PROFILACE STŘEPŮ V ŽLÁBKÍCH
OPEVNĚNÍ

Typ okraje	Zaoblené nezdob. plán 2:6	Zaoblené zdobené plán 2:38	Kuželovitě seříz. plán 2:23	Prožlabené plán 2:62	Vodorovně seříz. plán 3:45	Válc. seř. s vytaž. hranami; pl. 3:47	S válc. okružím plán 3:50	Složitě profil. plán 3:29	Hliněný talíř plán 3:24	Celkem okrajových střepů
Starší fáze	9	5	15	1	—	—	—	—	—	30
Mladší fáze	6	1	8	1	6	3	1	1	1	27

Některé střepy ze žlábků lze slepit se střepy z objektů, jejichž inventář lze pokládat za nálezové celky. Tak ze žlábků staršího opevnění patří jeden střep (plán 2:45) k nádobě, jejíž fragmenty byly nalezeny v časněslovan-
ských obj. 1 (tab. 41:2) a 27 (tab. 45:13) a další střep (plán 2:61) ke střepu z velkomoravského obj. 106 (tab. 93:21). Ze žlábků po mladší palisádě patří střep i. č. 23.585 ke střepům i. č. 15.639 a 15.647 z obj. 20, střep (plán 3:8) ke střepu i. č. 33.714 z obj. 29, střep (plán 3:45) ke střepu 55.887 z obj. 105, střepy (plán 3:35,40) ke střepům i. č. 52.432 (tab. 96:6) a i. č. 52.398 z obj. 116; poslední případ potvrzuje, že mladší palisáda prořízla obj. 116 stejně jako sousední obj. 118. Vyskytl se však i případ, že několik střepů ze starší (i. č. 23.740) i mladší palisády (i. č. 23.742-5, 22.899) lze přilepit k nádobě zachované z větší části v obj. 98 (tab. 82:2; plán 3:1); vzhledem k tomu, že všechny uvedené střepy jsou ze čtverce A 21-64, kde se oba žlábků protínají, lze tento fakt spojovat se skutečností, že mladší palisáda prořízla obj. 98.

Pro přesnější datování opevnění dvorce, jeho fází a úprav mají rozhodující význam stratigrafická pozorování. Jak již bylo řečeno, jsou žlábků staršího palisádového systému na čtyřech místech proříznuty žlábků mladší fáze opevnění a překryty na SV straně základy kostelního nartexu; kromě toho jsou porušeny zahloubenými objekty 100, 101, 105, 122, nadzemními objekty 82, 83, 96, 102, 107, 108, peci při obj. 112 a hroby č. 20, 21, 37, 40, 51, 169, 175, 176, 181 a zčásti hroby č. 38, 100, 151, 155, 157 (těchto 14 hrobů překrývalo SV rameno žlábků po starším opevnění) vedle hrobů č. 44, 45, 47, 48, 49, 62, 75, 89, 99, 108, 109, 148, 179, 199, 240, 244, 245, 259, 262, 263, 264 a částečně i hroby č. 79, 101, 141, 174, 197, 198, 209, 213 (těchto 30 hrobů překrývalo žlábek po kultovní ohradě — srov. tab. IV:6).¹⁴ Z toho lze vyvodit, že všechny uvedené stavby a hroby jsou mladší než starší palisádové opevnění.

Chronologické svědectví chrámu není zcela jednoznačné, i když někteří

autoři spojují jeho vznik s působením cyrilometodějské misie na Moravě.¹⁵ Je to především proto, že žlábek po starším opevnění byl překryt základem průčelní stěny nartexu a není vyloučeno, že nartex byl vybudován o něco později než loď.¹⁶ Kultovní ohrada mohla tedy jistou dobu chránit i první stavební fázi kostela (loď s apsidou), čímž by se jeho vznik posunoval do období existence starší fáze dvorce. Podmínky pro vznik kostela jsou dány počátky christianizační činnosti na Moravě v průběhu 1. pol. 9. stol., což do jisté míry potvrzují i tři hroby (13, 193, 253) s ozdobami blatnicko-mikulčického horizontu; toto svědectví je tím závažnější, že předpoklad o počátku pohřbívání až po postavení kostela je vzhledem k stratigrafické situaci velmi pravděpodobný.

Zahloubené objekty 100, 101 a 122 porušující JZ rameno starší palisády obsahují keramický materiál, který lze označit za vyspělý velkomoravský (tab. 85:9—23; 86:1—4; 99:1—5) a lze uvést jejich vznik v souvislost s mladší fází opevnění. Zahloubený obj. 105, který porušuje ohrady související se starší fází opevnění, obsahuje nejen vyspělý keramický materiál, ale i náušnici se spirálovitým ukončením, datovanou až do 10. stol. (tab. 88—92), a nelze vyloučit, že vznikl až po zániku mladší fáze opevnění. Nadzemní objekty 82, 83, 96, 102, 107, 108 neposkytly plnohodnotný datovací materiál, avšak ten, který s nimi souvisel, se nevymykal z rámce velkomoravského období. Přesněji se dá pouze o obj. 107 říci podle orientace stěn, že vznikl v době existence mladší fáze opevnění; u ostatních je to pravděpodobné, nelze však vyloučit, zda se tak nestalo i později.

Ze 44 hrobů překrývajících žláby po starším opevnění a přilehlých ohradách bylo 19 bez nálezů a v dalších 8 byly jen nože (hr. 37, 40, 48, 101, 198, 175, 245) a přezka (hr. 263), které jsou nedatovatelné. V ostatních hrobech byly z datovatelných předmětů ostruhy typu IA (hr. 47, 244), které jsou datovány do prvních tří čtvrtin 9. stol.,¹⁷ avšak není vyloučen ani jejich pozdější výskyt¹⁸ a ostruhy typu II (hr. 89, 169, 148, 174) datované do celého 9. stol. s hlavním těžištěm výskytu v třetí čtvrtině 9. stol.¹⁹ K přesnější dataci nepřispějí ani rombické šipky s trnem (hr. 20)²⁰ a ani sekery typu IA (hr. 148, 174), které mají příliš dlouhý výskyt, jakož i meč typu H (hr. 174), který má sice těžiště výskytu v 1. pol. 9. stol., ale ani pozdější výskyt nelze vyloučit.²¹ Ženské šperky z hrobů převrstvujících pozůstatky staršího opevnění představují náušnice s klasovitým hrozníčkem s hladkým (hr. 79, 38) nebo zdobeným spodním obloukem (hr. 38, 136, 178, 262), drátěné lunicové náušnice s hrozníčkem (hr. 99, 262), sedmibubínkové náušnice (hr. 99), šestikošičkové náušnice (hr. 99, 197), náušnice s granulovaným sloupečkem (hr. 197), gombíky s lisovaným animálním (hr. 38, 136), vegetabilním (hr. 75, 197, 240) i pletencovým (hr. 99, 141) ornamentem; ve všech případech jde o typické šperky veligradského horizontu datované do poslední třetiny, případně druhé poloviny 9. století a 1. pol. 10. století.²² U většiny nálezů z hrobů porušujících starší opevnění můžeme konstatovat, že jejich masový výskyt končí (ostruhy typu IA, II,

meč H) nebo počíná (ženské šperky) v prvních dvou desetiletích po polovině 9. stol. To je asi též doba, kdy starší opevnění zaniklo.

Žlábký po mladším palisádovém opevnění narušily obj. 116 a 118 a zřejmě i obj. 98 a 117, a naopak byly porušeny obj. 20 a 15 hroby (76, 78, 80, 85, 111, 112, 121, 219, 243, 246, 274, 285, 296, 301, 302).²³ Zatímco o obj. 98 lze říci i na základě umístění a převrstvení obj. 94, že souvisel se starší fází opevnění, což potvrzuje i jeho typický velkomoravský inventář (tab. 81–84), keramika z obj. 116–118 (tab. 95:18; 96–97; 98:1–4) nese v některých případech rysy patřící do přechodného období starší a střední doby hradištní. Z 15 hrobů superponovaných pozůstatkům mladšího opevnění bylo sice 9 bez milodarů, ale podle dvou hrobů (274, 296) obsahujících předměty aspoň zčásti datovatelné (ostruhy typu IB a skleněný knoflík s kovovým ouškem), je možné je klást rovněž do rozmezí poslední třetiny 9. a první poloviny 10. stol. Pozoruhodné je, že řada hrobů (319, 327, 329, 332, 334, 356, 364, 365) ležících těsně při SV straně mladší palisády ohrazení respektuje, stejně jako přístupovou cestu k bráně. Je zřejmé, že hroby byly hloubeny v době, kdy palisáda ještě stála. Jak naznačuje inventář hrobu 329 (ostruhy typu IA, gombíky s úpadkovým ornamentem)²⁴ mohli bychom počítat s jejich datací přibližně od poslední čtvrtiny 9. stol. do konce střední doby hradištní. Vzhledem k tomu, že hroby z téhož časového rozmezí žlábek po mladší palisádě převrstvují, lze situaci vysvětlit jen tak, že v části uvedeného období palisáda ještě stála a v jeho druhé části již byla zničena. To je v souladu se zjištěním, že pozůstatky po mladší palisádě překrýval jen poměrně malý počet hrobů (15) a že ji tudíž hroby z větší části respektovaly, zatímco pozůstatky po starší palisádě a ohradách s ní souvisejících převrstvoval téměř trojnásobný počet hrobů (44), a to hrobů poměrně bohatěji a častěji vybavených milodary (v 25 hrobech) než je tomu u hrobů nad mladším palisádovým žlábkem (milodary jsou jen ve 4 hrobech). I v tom je možné spatřovat jistý moment chronologický: starší palisáda byla překrývána hroby delší dobu, a to hroby převážně staršími (soudě podle množství milodarů typického pro dobu starší, v nichž se odrážejí silnější pohanské přežitky), mladší palisáda byla překrývána pouze kratší dobu, a to hroby z epochy pozdější, kdy zvyk přidávání milodarů se postupně vytrácí.

K odhadu jak dlouhou dobu mohla být převrstvována hroby starší palisáda a jak dlouho jimi byla respektována mladší palisáda, nejlépe přispěje úvaha o možné trvanlivosti palisádové stavby. Trvanlivost dřevěné konstrukce zčásti zapuštěné do země je v našich podmínkách značně omezená. V archeologické literatuře se mluví o 20–25 letech.²⁵ V Bylanech je odhadováno trvání stavební fáze neolitické osady na 15 let. Nevychází však při tom z trvanlivosti dřevěné konstrukce neolitických domů, ale z počtu výmazů v obilních silech a z podmínek neolitického zemědělství;²⁶ domy tedy mohly mít větší trvanlivost než byla doba jejich používání, což není v rozporu s prve uvedeným odhadem. Palisáda kolem dvorce na Pohansku

byla podle zkoumaných vzorků budována z dubových kuláčů, tedy z nejkvalitnější dřeviny hojně rostoucí v okolním lužním lese dodnes. Dubové dřevo vydrží na suchu i sto let, ve vodě je jeho životnost prakticky neomezená.²⁷ V pórovité, písčité a vlhké půdě Pohanska však musela do země zapuštěná palisáda podléhat poměrně rychle hnilobě.²⁸ Nechybíme tedy, budeme-li životnost palisády odhadovat na čtvrt, maximálně půlstoletí. Ovlivňovala ji totiž také síla jednotlivých kůlů, kterou nemůžeme odhadnout s větší přesností, a též skutečnost, že podstatnějším nahnitím kůlů byla palisáda ze své funkce vyřazena. Žádala se po ní větší pevnost než u kůlové konstrukce domů, které byly svázány v horní části a zachovávaly dostatečnou pevnost i když spodní části kůlů nahnily nebo dokonce uhnily. 25—50 let je tedy maximální doba trvání jedné fáze opevnění.²⁹

Při kombinaci chronologických aspektů opevnění dvorce je nutno připomenout ještě tři momenty. 1. Prakticky neexistuje žádný časový rozdíl mezi zánikem starší fáze a vznikem mladší fáze opevnění. Svědčí pro to shodná orientace stěn obou fází i celkové umístění v témže prostoru. bez většího porušování starší půdorysné dispozice. To umožnilo používat některých staveb vybudovaných ve starší fázi i ve fázi mladší, stejně jako shodně umístěná brána dovozovala používat staré přístupové cesty. 2. Je možné (u staršího opevnění s větší pravděpodobností, u mladšího s menší), že jednotlivé fáze opevnění byly zrušeny dříve než prošla jejich přirozená životnost v důsledku jinak motivované nutnosti přestavby; skutečná doba existence mohla být tedy podstatně kratší než možná doba trvání. 3. Je velmi pravděpodobné, že k vybudování mladší fáze opevnění došlo při dokončení 2. stavební fáze kostela, tj. při dostavění nartexu (pokud se tak nestalo již v rámci realizace 1. stavební fáze, tj. zřízení lodi s apsidou),³⁰ nejpozději však při zaplnění kultovní ohrady první vrstvou hrobů (nebyla-li ohrada zrušena již při zahájení stavby kostela a při počátku pohřbívání, s nímž se dle všech indicií započalo u nově zřízené svatyně). Východištěm pro datování obou fází opevnění je tedy postavení kostela a datování nejstarších hrobů. I kdybychom vznik nartexu spojovali s působením byzantské misie, nelze vyloučit, že počátek kostela i pohřbívání je starší. Jak bylo řečeno, část těchto hrobů obsahuje inventář, jehož masový výskyt v třetí čtvrtině 9. stol. končí, a druhá, větší část hrobů, vykazuje přídatky, které se v téže době začínají vyrábět.

Rámcově lze říci, že v období mezi léty ± 850 až ± 866 byl založen a dokončen kostel (aspoň ve svých prvních dvou fázích), začalo se s pohřbíváním u něho, zanikla starší fáze opevnění a byla vybudována mladší fáze opevnění. Při odhadované trvanlivosti palisády to znamená, že starší fáze opevnění byla vybudována někdy mezi léty ± 820 až ± 840 a mladší fáze opevnění mohla existovat do doby ± 880 až ± 900 (obr. 31). Existence opevněného dvorce zaujímala celkově kolem 50—100 let raněstředověké historie Pohanska. Z uvedeného chronologického rámce pokládám za přijatelnější spíše kratší dobu trvání.

POZNÁMKY KE KAPITOLE II.

OPEVNĚNÍ A OHRADY

¹ Podrobně jsem pozůstatky opevnění dvorce popsal a předběžně vyhodnotil ve studii „Opevnění velmožského dvorce na Pohansku u Břeclavi“, SPFFBU E 14, 1969, 181–218, tab. XVII–XXVI. Proto zde některé detaily vypouštím a naopak upřesňuji fakta vyplývající z hlubší analýzy materiálu.

² Bylo by možné uvést řadu příkladů žlábkových pozůstatků palisád nebo palisádových stěn domů z různých období pravěku. Starobylý způsob budování palisádových ohrad zapouštěním dřev do předem vyrytých žlábků popisuje u současných Čuvašů G. A. *Fedorov-Davydov*, MIA 111, Moskva 1962, 52, pozn. 10.

³ S. *Vencl*, K otázce interpretace pravěkých staveb, AR 20, 1968, 493.

⁴ Z. *Weber*, O třetím rozměru v archeologii, SPFFBU E 14, 1969, 219–222.

⁵ Z. *Weber*, 1. c., 221.

⁶ Z. *Weber*, 1. c., 222.

⁷ B. *Trier*, Das Haus im Nordwesten der Germania Libera, Münster-Westfalen 1969, 76–82.

⁸ Á. *Sós* – S. *Bökönyi*, Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár, Budapest 1963, 32–33; Abb. 9.

⁹ C. *Schuchhardt*, Die Burg im Wandel der Weltgeschichte, Potsdam 1931, Abb. 105 na str. 121.

¹⁰ A. E. *van Giffen*, Prähistorische Hausformen auf Sandböden in den Niederlanden, Germania 36, 1958, 47–48, obr. 5–7, příloha 2.

¹¹ M. *Solle*, Stará Kouřim, 99–109; zejména jižní brána, obr. 25.

¹² P. *Grimm*, Die Wallburg Der Kessel bei Kretzschau-Groitzschen, Kreis Zeitz, JfMV 35, 1951, 184–185, obr. 3; *týž*, Die vor- und frühgeschichtlichen Burgwälle der Bezirke Halle und Magdeburg, Berlin 1958, 197, obr. 25.

¹³ H. *Hinz*, Die Stellung der Curtes innerhalb des karolingischen Wehrbaues, Germania 45, 1967, 132–133.

¹⁴ F. *Kalousek*, Břeclav-Pohansko I, viz plán a popis s obrázky u příslušných hrobů.

¹⁵ V. *Vavřínek*, Historica 7, 1963, 37; *týž*, Byzantinoslavica 25, 1964, 288–301; J. *Pořmourný*, Architektura ČSSR 20, 1961, 134; *týž*, Umění 12, 1964, 187–202.

¹⁶ B. *Dostál*, Slovácko 3, 1961, 20; F. *Kalousek*, SPFFBU F 5, 1961, 143.

¹⁷ V. *Hrubý*, SMV, 186.

¹⁸ B. *Dostál*, Slov. pohřebiště, 75.

¹⁹ V. *Hrubý*, SMV, 188.

²⁰ D. *Bialeková*, AR 17, 1965, 535–536.

²¹ B. *Dostál*, Slov. pohřebiště, 68.

²² J. *Poulik*, PA 48, 1957, 298 aj.; *týž*, Rotundy, 125; B. *Dostál*, Slov. pohřebiště, 90.

²³ F. *Kalousek*, Břeclav-Pohansko I, srov. plán, popisy a vyobrazení k příslušným hrobům.

²⁴ F. *Kalousek*, Břeclav-Pohansko I, hr. 329.

²⁵ E. *Naumowiczówna*, FAP 12, 1961, 237. Též v Novgorodě se odhaduje trvanlivost staveb budovaných ponejvíce z borovice, smrku a některé části z dubu na 20 let,

i když jejich konec je většinou spojen s požárem a nikoliv přirozeným zánikem zetlením, ke kterému by muselo dojít po delším časovém úseku, neboť šlo o stavby nadzemní – *P. I. Zaturcev*, Usaďby i postrojki dřevného Novgoroda, MIA 123, Moskva 1963, 164.

²⁶ *B. Dostál*, SPFFBU E 14, 1969, 209, pozn. 58.

²⁷ *P. Dutko, F. Lederer, P. Ferjenčík, L. Čížek*: Drevené konštrukcie, Praha 1966, 25.

²⁸ *P. Dutko a kol.*, Drevené konštrukcie, 35.

²⁹ Pravděpodobnější je nižší odhad. Při řešení otázky nákolních staveb, kde se dřevo nachází v obdobných podmínkách jako palisáda na Pohansku, upozorňuje *O. Paret* na malou trvanlivost dřevěných konstrukcí. Nákolní stavby rekonstruované na Attersee byly již po 8 letech tak zchátralé, že do nich byl policejné zakázán vstup. Obdobná rekonstrukce z r. 1911 na Federsee byla po 30 letech tak zetlelá, že musela být postavena úplně znovu. Citováno podle *R. Pörtnera*, Bevor die Römer kamen, Düsseldorf 1961, 165.

³⁰ Tak jsem předpokládal ve svých starších studiích, např. SPFFBU E 14, 1969, 210.